

РОЗДІЛ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.244.7

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОГО ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З НОРМОЮ «PACTA SUNT SERVANDA»

NORMATIVE CONSOLIDATION OF PRINCIPLE OF PERFORMANCE OF INTERNATIONAL OBLIGATIONS IN GOOD FAITH AND CORRELATION BETWEEN SAID PRINCIPLE AND RULE OF PACTA SUNT SERVANDA

Богатчук Д.П.,
аспірант

Інституту законодавства Верховної Ради України

У статті досліджується питання нормативного закріплення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань на рівні основоположних міжнародних документів, таких як Статут Організації Об'єднаних Націй, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі. Також у статті порушується питання співвідношення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань із нормою «pacta sunt servanda».

Ключові слова: принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, pacta sunt servanda, міжнародні зобов'язання, договори, джерела міжнародного права.

В статье исследуется вопрос нормативного закрепления принципа добросовестного выполнения международных обязательств на уровне основополагающих международных документов, таких как Устав Организации Объединенных Наций, Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций, Заключительный акт совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. Также в статье поднимается вопрос соотношения принципа добросовестного выполнения международных обязательств и нормы «pacta sunt servanda».

Ключевые слова: принцип добросовестного выполнения международных обязательств, pacta sunt servanda, международные обязательства, договоры, источники международного права.

The article analyses issue of normative consolidation of principle of performance of international obligations in good faith in such fundamental international documents as Charter of United Nations, Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with Charter of United Nations, Final Act of Conference on Security and Cooperation in Europe. The article also traces issue of correlation between principle of performance of international obligations in good faith and rule of pacta sunt servanda.

Key words: principle of performance of international obligations in good faith, pacta sunt servanda, international obligations, treaties, sources of international law.

Актуальність теми дослідження. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, без перебільшення, можна віднести до основоположних та фундаментальних принципів міжнародного права. Тому дослідження нормативного підґрунтя принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, а також співвідношення зазначеного принципу з нормою «pacta sunt servanda» є надзвичайно важливим для розуміння суті цього принципу та всієї системи міжнародного права.

Дослідженням принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, зокрема, питаннями його нормативного закріплення, займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як О.В. Задорожній, О.І. Тиунов, Л.Д. Тимченко, А.С. Нечаєв, М. Фітцморіс, О. Еліас та ін. Разом із тим комплексного сучасного дослідження даного питання в аспекті співвідношення вказаного принципу з нормою «pacta sunt servanda» немає.

Ціллю та завданням статті є дослідження нормативного закріплення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, та у цьому аспекті – його співвідношення з нормою «pacta sunt servanda».

Виклад основного матеріалу. Після того, як людство пережило дві світові війни, що завдали непоправної шкоди світовому порядку та зумовили затяжні післявоєнні кризи, постало питання, яким чином можна забезпечити подальше мирне співіснування держав.

У зв'язку з цим на міжнародному рівні було прийнято ряд міжнародних документів, що заклали підвалини сучасної системи міжнародного права.

Ядро цієї системи становлять принципи міжнародного права, які є тими фундаментальними та основоположними нормами, дотримання яких є гарантією міжнародної безпеки та збереження світового правопорядку.

Новий етап розвитку міжнародного права, що характеризувався його кодифікацією, зумовив новий етап розвитку норми про дотримання міжнародних зобов'язань.

На важливості дотримання зобов'язань за міжнародним правом було наголошено у Статуті Ліги націй, що був прийнятий після Першої світової війни: «... Для розвитку співробітництва між народами і для забезпечення їхніх миру і безпеки важливо [...] суворо дотримуватися приписів міжнародного права, всіх передбачених договорами зобов'язань у взаємних відносинах організованих народів» [1].

Надвичайно важливе значення для міжнародного права мало прийняття 26 червня 1945 року Статуту Організації Об'єднаних Націй [2]. Встановлюючи зобов'язання держав-членів утримуватися у міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави та вимагаючи мирного розв'язання міжнародних спорів, Статут Організації Об'єднаних Націй приділяє окрему увагу важливості виконання державами своїх міжнародних зобов'язань. Так, відповідно до ч. 2 ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй всі члени Організації Об'єднаних Націй добросовісно виконують взяті на себе згідно з цим Статутом обов'язки, щоб забезпечити їм всім у сукупності права та переваги, що випливають із приналежності до складу членів Організації Об'єднаних Націй [2]. Крім того, у преамбулі Статуту Організації Об'єднаних Націй наголошено на важливості виконання всіх зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права (таким чином, не лише тих, які випливають зі Статуту Організації Об'єднаних Націй, якщо вони не суперечать цьому Статуту): «Ми, народи Об'єднаних Націй, переповнені рішучості ... створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливості та повага до обов'язків, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права» [2]. При цьому слід звернути увагу, що Статут Організації Об'єднаних Націй встановлює обов'язковість виконання не лише договорів, але й зобов'язань, що випливають з інших джерел права.

Важливим етапом нормативного закріплення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань стало прийняття 23 травня 1969 року Віденської конвенції про право міжнародних договорів, яка відмічає, що «принципи вільної згоди і добросовісності та норма *pacta sunt servanda* здобули загальне визнання», а також у ст. 26 закріплює, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» [3]. В цьому міжнародному документі зроблено акцент на важливості добросовісного виконання міжнародних договорів.

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань знайшов своє деталізоване нормативне закріплення в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня

1970 року [4]. Частина цієї Декларації, що має назву «Принцип добросовісного виконання державами зобов'язань, взятих ними відповідно до Статуту», встановлює таку характеристику зазначеного принципу:

«Кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати обов'язки, взяті нею відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати свої обов'язки згідно з загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати свої обов'язки відповідно до міжнародних угод, що мають силу згідно з загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

У тому випадку, коли зобов'язання, що випливають із міжнародних угод, суперечать зобов'язанням членів Організації Об'єднаних Націй по Статуту Організації Об'єднаних Націй, перевагу мають зобов'язання по Статуту» [4].

При цьому в Декларації наголошено на обов'язковості дотримання принципів міжнародного права всіма державами, а не тільки тими, які є членами ООН: «принципи Статуту, втілені в цій Декларації, становлять основні принципи міжнародного права», Декларація «закликає всі держави керуватися цими принципами в своїй міжнародній діяльності і розвивати свої взаємини на основі суворого дотримання цих принципів» [4].

З комплексного аналізу вищевказаного тексту Декларації вбачається, що окрім обов'язкового виконання державами зобов'язань, взятих згідно зі Статутом ООН, Декларація також передбачає обов'язок усіх держав дотримуватися загально визнаних принципів міжнародного права, норм міжнародного права та міжнародних угод, які мають силу згідно з загально визнаними принципами та нормами міжнародного права.

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань отримав своє закріплення та подальший розвиток у Заключному акті наради з безпеки та співробітництва в Європі, що був підписаний державами-учасниками наради в Хельсінкі 01 серпня 1975 року [5]. В розділі X Заключного акту під назвою «Добросовісне виконання зобов'язань із міжнародного права» зазначено таке:

«Держави-учасниці будуть добросовісно виконувати свої обов'язки по міжнародному праву, як ті обов'язки, що випливають із загально визнаних принципів та норм міжнародного права, так і ті обов'язки, що випливають із відповідних міжнародному праву договорів та інших угод, учасниками яких вони є.

При здійсненні своїх суверенних прав, включаючи право встановлювати свої закони та адміністративні правила, вони будуть узгоджуватися зі своїми юридичними обов'язками по міжнародному праву; вони будуть, крім того, враховувати належним чином і виконувати положення Заключного акту наради з безпеки та співробітництва в Європі.

Держави-учасники підтверджують, що в тому випадку, коли обов'язки членів Організації Об'єднаних

Націй по Статуту Організації Об'єднаних Націй виявляється в протиріччі з їх обов'язками по будь-якому договору чи іншій міжнародній угоді, переважну силу мають їх зобов'язання по Статуту згідно зі ст. 103 Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Всі принципи, викладені вище, мають першочергову важливість, і, таким чином, вони будуть однаково та неухильно застосовуватися при інтерпретації кожного з них із урахуванням інших. Держави-учасники виражають свою рішучість повністю поважати і застосовувати ці принципи, як вони викладені в цій Декларації, у всіх аспектах до їх взаємних відносин і співробітництва для того, щоб забезпечити кожній державі-учаснику переваги, що випливають із поваги і застосування цих принципів усіма [...].

Держави-учасники заявляють про свій намір здійснювати свої відносини зі всіма іншими державами в дусі принципів, викладених у цій Декларації» [5].

Таким чином, Декларація також закріплює необхідність виконання державами обов'язків, які випливають як із загально визнаних принципів та норм міжнародного права, так і з відповідних міжнародних договорів та інших угод, учасниками яких такі держави є. Крім того, Декларація звертає увагу на необхідність узгодження національних законів та адміністративних правил держав з обов'язками по міжнародному праву.

При цьому, як вбачається з Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року, а також із Заключного акту наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 року, принципи міжнародного права є взаємопов'язаними і кожен принцип має розглядатися в світлі інших принципів. Таким чином, принципи міжнародного права формують систему правил поведінки, які є обов'язковими для виконання усіма суб'єктами міжнародного права задля забезпечення їх мирного співіснування та міжнародного правопорядку.

Стаття 2 проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року передбачає, що міжнародно-протиправне діяння має місце тоді, коли поведінка, яка полягає у дії або бездіяльності, відноситься до держави відповідно до міжнародного права і становить порушення міжнародного зобов'язання держави [9]. Відтак, порушення міжнародного зобов'язання держави у разі, якщо відповідна дія або бездіяльність відноситься до держави відповідно до міжнародного права, є протиправним діянням за міжнародним правом. У статті 2 проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння зазначено, що порушення державою міжнародного зобов'язання має місце, коли діяння держави не відповідає тому, що вимагається таким зобов'язанням, незалежно від його походження чи характеру [9].

У коментарях до проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, затверджених Комісією міжнародного права в звіті за результатами 53 сесії цієї Комісії в 2001 році, зазна-

чено: «Міжнародні зобов'язання можуть бути встановлені звичаєвою нормою міжнародного права, угодою чи загальним принципом, застосовним у межах міжнародного правопорядку. Держави можуть взяти на себе міжнародні зобов'язання згідно з односторонньою заявою. Міжнародне зобов'язання може виникнути з положень, встановлених угодою ([згідно з положеннями якої, обов'язковим є] рішення органу міжнародної організації, наділеної повноваженнями щодо певного питання, рішення у справі між двома державами, що приймається Міжнародним судом справедливості чи іншим судом тощо)» [10], «зобов'язання держави можуть виникати з угоди і з норми звичаєвого міжнародного права або з угоди і односторонньої заяви. Більше того, ці різні підстави зобов'язання взаємодіють між собою, як чітко показує практика. Угоди, особливо багатосторонні угоди, можуть робити свій внесок у формування загального міжнародного права; звичаєве право може допомагати при інтерпретації угод; зобов'язання, що міститься в угоді, може застосовуватися до держави на підставі її односторонньої заяви і т. ін.» [10].

Як зазначено у статті 38 (1) Статуту Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй, джерелами міжнародного права є: 1) міжнародні конвенції – як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безперечно визнані державами, які є сторонами спору; 2) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; 3) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; 4) із застереженнями, вказаними у ст. 59 Статуту, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із міжнародного публічного права різних націй, як допоміжний засіб для визначення правових норм [2].

Таким чином, міжнародні зобов'язання можуть виникати як з міжнародних договорів, так і з інших джерел міжнародного права, що підтверджується й практикою застосування міжнародно-правових норм. Загальне визнання цього принципу відображається у рішеннях міжнародних судових органів, практиці держав та міжнародних організацій.

Так, у справі «Nuclear Tests» (Нова Зеландія проти Франції), Міжнародний суд справедливості у рішенні від 20 грудня 1974 року зазначив: «Декларації, здійснені шляхом надання односторонніх заяв стосовно юридичних чи фактичних ситуацій, можуть породжувати юридичні зобов'язання» [11; с. 472].

А в рішенні Міжнародного суду справедливості у справі стосовно проекту «Габчіково-Надьмарош» (Чехословаччина/Словаччина проти Угорщини) від 25 вересня 1997 року суд встановив: «Коли держава вчинила міжнародно-протиправне діяння, вона має нести міжнародну відповідальність, незалежно від природи зобов'язання, яке вона не виконала» [12, с. 35].

З вищевикладеного можна зробити висновок, що принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань полягає у необхідності виконання всіх міжнародно-правових норм, які поширюються на відповідного суб'єкта, незалежно від форми їх виразу та закріплення. Таким чином, міжнародне право

покладає на держави обов'язок дотримуватися не лише договірних зобов'язань, але й тих, що випливають з інших джерел права. Держави повинні дотримуватися всіх зобов'язань, які зв'язують їх у міжнародних відносинах.

У зв'язку з цим, щодо співвідношення принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань з нормою «*pacta sunt servanda*», слід зазначити наступне.

Норма «*pacta sunt servanda*» перекладається з латинської, як «договори повинні виконуватися». Це правило, як було вказано вище, знайшло своє нормативне закріплення, зокрема, у Віденській конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року.

Норма «*pacta sunt servanda*» виникла ще у стародавні часи, хоча саме формулювання відповідної фрази з'явилося значно пізніше. Причому, на ефективну дію норми «договори повинні виконуватися», становлення якої почало відбуватися на найбільш ранніх етапах міжнародної взаємодії, було спрямовано більшість засобів і методів суспільного регулювання стародавнього світу – релігії, міфології, моралі, ритуалів, церемоніалу, доктрини та ін. [6, с. 142–143; 797]. Походженню самої фрази «*pacta sunt servanda*» «слід завдячувати, скоріше за все, середньовічним каноністам»: «одну з найстаріших згадок цієї фрази у формулюванні, яке ми знаємо тепер, можна віднайти у праці «*Liber Extra*», декретах Папи Григорія IX від 1234 року, що перезатверджували положення Ради Карфагену (близько 348 р. н. е.)» [7, с. 428]: «*pacta quantumcumque nuda servanda sunt*» («договори, навіть голі, повинні виконуватися») [цит. по: 7, с. 428]. Як підсумовує в своїй дисертації О.В. Ківець, норму «*pacta sunt servanda*» було остаточно сформульовано на Карфагенському Соборі в 438 р., і вона поширювала свою дію на всі договори [8, с. 93].

З розвитком міжнародних відносин норма «*pacta sunt servanda*» набувала більш глибокого юридичного змісту та отримувала договірне закріплення державами.

Норма «*pacta sunt servanda*» стала історичною основою принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, з якої виник та отримав свій подальший розвиток зазначений принцип [13, с. 38].

Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань є більш широким за сферою своєї дії, ніж норма «*pacta sunt servanda*», оскільки передбачає обов'язкове виконання зобов'язань, що випливають не лише з договорів, а й з інших джерел міжнародного права.

Водночас з урахуванням ключової ролі договорів у врегулюванні міжнародних відносин норма «*pacta sunt servanda*» є центральним елементом та ядром принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, а також самостійним принципом права міжнародних договорів [13, с. 38].

З огляду на те, що норма «*pacta sunt servanda*», яка у своєму буквальному значенні стосується необхідності виконання міжнародних договорів, не може охопити все різноманіття міжнародних відносин та джерел, з яких виникають міжнародні зобов'язання, логічним стало формування принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, який повинен гарантувати добросовісне та обов'язкове виконання всіх обов'язків, що виникають із міжнародного права.

Висновки. Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, який отримав свій розвиток зі стародавньої норми «*pacta sunt servanda*», закріплений в основоположних міжнародних документах, таких як Статут Організації Об'єднаних Націй, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі. У порівнянні з нормою «*pacta sunt servanda*» принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань є більш широким за сферою дії, оскільки передбачає обов'язкове виконання міжнародних зобов'язань з усіх джерел міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Устав Лиги Націй // Ел. ресурс: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatus.htm>.
2. Статут Організації Об'єднаних Націй, Статут Міжнародного Суду // Ел. ресурс: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року // Ел. ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
4. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року // Ел. ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
5. Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 року // Ел. ресурс: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
6. Міжнародне право Стародавнього світу / О.В. Буткевич. – К.: Україна, 2004. – 863 с.
7. Oliver Dörr and Kirsten Schmalenbach (eds.). *The Vienna Convention on Law of Treaties: A Commentary*. Berlin: Springer, 2012. – 1423 p.
8. Джерела міжнародного права: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.11 / О.В. Ківець; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2012. – 460 арк.
9. Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння з коментарями / Ел. ресурс: http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
10. Звіт Комісії міжнародного права за 53 сесію (23 квітня – 01 червня та 02 липня – 10 серпня 2001 року) / Ел. ресурс: <http://www.un.org/documents/ga/docs/56/a5610.pdf>.
11. Рішення Міжнародного суду справедливості від 20 грудня 1974 року у справі «Nuclear Tests» (Нова Зеландія проти Франції) / Ел. ресурс: <http://www.icj-cij.org/docket/files/59/6159.pdf>.
12. Рішення Міжнародного суду справедливості від 25 вересня 1997 року у справі стосовно проекту «Габчіково-Надьмарош» (Чехословаччина/Словаччина проти Угорщини) / Ел. ресурс: <http://www.icj-cij.org/docket/files/92/7375.pdf>.
13. Принцип соблюдения международных обязательств / О.И. Тиунов. – М.: Междунар. отношения, 1979. – 184 с.